

ЕСТЕТИКА СТАРІННЯ І СТАРОСТІ

Анотація

У статті проаналізовано соціальну інновацію «красива старість», яка реалізується в міру інтерпретації естетичного і може набувати деструктивних форм. Відзначається, що тенденція створення суспільства «для всіх» за допомогою впровадження трендів одягу «поза віком» при ігноруванні програми інтелектуального розвитку для людини в період старіння і старості, не зможе виконати покладену на неї функцію.

Проблема зумовлена тим, що в період середнього і пізнього геронтогенезу споглядальність превалює над діяльністю, що не сприяє очікуваній ресоціалізації представників зазначеної вікової групи. Названий феномен доведений експериментально і пояснюється незатребуваністю інтелектуального потенціалу старої людини для суспільства, що, у свою чергу, мінімізує її потребу до висхідного розвитку інтелектуального потенціалу. Результати дослідження доводять можливість такого розвитку в пізньому віці, що дасть можливість побудувати не декларативне, а реальне «суспільство для всіх».

Акцентовано увагу на доцільності усвідомленого вибору людиною паттерну гармонійного старіння.

Ключові слова: *старіння, інтелект, розвиток, естетика, соціальна інновація, «красива старість».*

Aesthetics of aging and old age

Summary

The article analyzes the social innovation “beautiful old age” that is implemented to the extent of aesthetic interpretation and can

be destructive. It was noted that the trend toward creation of society “for all” by introducing the “ageless” fashion trends, while ignoring the program of intellectual development for a person during aging and old age, will not be able to perform the function assigned to it.

The problem is due to the fact that in the period of middle and late gerontogenesis the contemplation prevails over the activity, which does not provide the expected resocialization of the representatives of this age group. This phenomenon has been experimentally proven and explained by the lack of demand for intellectual potential of the old person for society, which, in turn, minimizes his or her need for the ascending development of intellectual potential. The results of the study prove the possibility of such a development at a later age, which will allow creating not a declarative, but a real “society for all”.

The attention is focused on expediency of the conscious choice of a harmonious aging pattern by a person.

Keywords: *aging, intellect, development, aesthetics, social innovation “beautiful old age”.*

Незважаючи на те, що естетичні почуття не є основою для задоволення базових потреб (безпека, голод тощо), людина все ж таки відчуває необхідність в естетичних переживаннях. Будучи частиною природи, вона завжди оцінювала себе і навколишнє середовище, використовуючи категорії естетики прекрасне-потворне, інтерпретуючи їх з ідеалістичних або матеріалістичних позицій. Естетичні уявлення існували відтоді, як людина почала усвідомлювати себе і мінливість навколишнього світу. Грецьке слово «*αἰσθάνομαι*» – «я сприймаю» з розвитком філософії трансформувалося в «*αἰσθητικός*» – «розумне відчуження», а у XVIII столітті Александр Готліб Баумгартен запроваджує в науковий обіг термін «естетика» [3]. Для нас є близьким твердження німецького філософа, психолога і естетика кінця XIX – початку XX століття Теодора Ліппса, згідно з яким естетику потрібно зарахувати до прикладної психології, тому що естетична оцінка об'єкта не беззастережна, а можлива тільки в результаті роботи

свідомості людини, яка з різним ступенем суб'єктності є похідною від соціальних установок [12].

Ми можемо ретроспективно спостерігати динаміку уявлень про красу людини, використовуючи в якості джерел інформації твори мистецтва та літературні описи, що зображують примат духу над тілом або тіла над духом. За час, що передував ХХ століттю, сприйняття краси крізь призму вікових етапів онтогенезу не зазнало значних змін. Так, наприклад, існує цикл картин про вік людини, до яких в різні часи зверталися багато художників, серед них Ханс Бальдунг, Едвард Мунк, Густав Клімт і багато інших, картини яких ілюструють по відношенню до старості такі категорії естетики як потворне, трагічне або трагікомічне.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що хоча феномен естетизації і не є прерогативою сучасності, але саме на сучасному етапі історичного розвитку соціум вносить корективи в розуміння зазначеного явища. Це можна пояснити тим, що вперше за всю історію існування людства кількість старіючих і старих людей в економічно розвинених суспільствах досягає рівня, який можна порівняти з рівнем представників інших періодів онтогенезу, що у свою чергу спонукає до формування тенденції відповідності високим естетичним нормам людей пізнього віку [5; 8; 10; 13].

Як співвідносяться поняття естетика і старість у сучасному суспільстві з розвиненою економікою? Соціальна інновація переважно проявляється в тому, що дедалі більше дизайнерські доми моди орієнтуються на вікову групу представників середнього і пізнього геронтогенезу, яку компліментарно запропоновано називати «високий вік». Поряд з цим поняттям існує усталене словосполучення «вікові зміни», яке, незважаючи на те, що об'єктивно воно показує зміни у зв'язку з переходом людини з однієї вікової групи в іншу (фізичні, інтелектуальні) на всіх етапах онтогенезу, соціум трактує як прояв ознак старечого згасання, що не є несумісним з позитивними естетичними почуттями.

Сформувалася прибуткова індустрія боротьби з нівелюванням таких проявів: від рекомендацій дієтологів і модельєрів – до хірургічного втручання. Чи не відбувається підміна понять, за якої категорія «прекрасне» в контексті сприйняття людини обмежується її зовнішніми проявами соціального суб'єкта, що яскраво виражено, наприклад, демонстрацією одягу моделями періоду геронтогенезу? Досліджуючи сприйняття однієї людини іншою, важливо не забувати, що краса не корелює беззастережно з поняттям вік, що поетично підтвердив Микола Заболоцький:

...что есть красота

И почему её обожествляют люди?

Сосуд она, в котором пустота,

Или огонь, мерцающий в сосуде?

Продовжуючи смисловий ряд, можна стверджувати, що красивою може бути людина у будь-якому віці, залежно від того, що ми вкладаємо у це поняття. Стародавні греки запропонували ідею калокгатії – досягнення людиною досконалості душі, розуму і тіла, такої гармонії, коли кожна складова є необхідною і втрата будь-якої частини сприймається як втрата цілого, без якого неможлива гармонія. Наприклад, відому фразу Сократа «скажи мені щось, я хочу побачити тебе» можна розглядати як один з перших варіантів методу експертних оцінок.

Тенденція, за якої спостерігається явна домінанта зовнішнього прояву краси, вступає в конфлікт з внутрішнім сприйняттям людиною себе і рівня своїх потенцій: інтелектуальних, духовних, душевних. Державні та недержавні інститути трактують поняття «красива старість» по-різному. Наприклад, це може бути реклама здорового способу життя, на якій зображено літнього чоловіка спортивної статури з метою зниження прояву рівня ейджизму і спроби залучення людей похилого віку до турботи про своє здоров'я не тільки за допомогою медикаментозного впливу на організм. Інститут церкви пропонує акцентувати увагу на розвиток духу, що є надзвичайно складним завданням завдовжки в життя. Існують організації, діяльність яких спрямована на ресоціалізацію людей

постпенсійного періоду з метою сповільнити згасання деяких психічних функцій, серед яких особливу увагу приділено збереженню пам'яті, що є необхідною, але не достатньою умовою для повноцінної ресоціалізації. Жоден з державних або недержавних інститутів не акцентує увагу на не декларативному, а реальному інтелектуальному висхідному розвитку в пізньому віці з метою реалізації свого потенціалу упродовж усього життя. Основна причина – відсутність реального соціального запиту на інтелектуальний потенціал людини в постпенсійний період. Соціальна депривація, яка характерна для представників пізнього віку, може сприяти виникненню у них емоційного стану, описаного в поемі «Полтава» О. С. Пушкіним:

*...но старость ходит осторожно
И подозрительно глядит.
Чего нельзя и что возможно,
Еще не вдруг она решит.*

Мета статті – акцентувати увагу на проблемі вибору людиною паттерну старіння, при якому завершальний період життя може бути охарактеризований такими категоріями естетики, як піднесене і прекрасне.

Проблема дослідження естетики старості більшою мірою розроблена у філософії. У психології акцент зроблено на специфіці соціалізації старої людини і можливості реалізації її інтелектуального потенціалу (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, Л. Гуттман, Л. Терстоун, Ф. Вернон, Г. Гарднер, Р. Кеттел, Р. Стернберг, М. Андерсон, М.Л. Смільсон, М.О. Холодна та ін.)

Беручи до уваги, що людське життя значною мірою є результатом інтелектуальної діяльності особистості в умовах заданого соціального контексту, змінюючи його, можна впливати на рівень інтелектуального розвитку людини [1; 2; 4; 11; 14; 16].

Досліджуючи специфіку інтелектуального розвитку в період геронтогенезу на базі пансіонату для ветеранів праці та відділень денного перебування територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів, ми відзначили зміни естетичного сприйняття досліджуваних у процесі проведення

експерименту представниками їхнього соціокультурного оточення. Така динаміка може бути позначена як рух на континуумі категорії потворне-прекрасне в бік гармонізації. Важливо відзначити, що потворне ми розглядаємо як зовнішнє порушення соціально заданого ступеня буття, що проявляється старими людьми. Така тенденція можлива в результаті динаміки висхідного інтелектуального розвитку учасників експерименту [6; 7].

Для досягнення бажаного результату нами було використано теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження) та емпіричні методи (спостереження, клінічна бесіда). У рамках емпіричного методу проведено тестування. Адаптовані тести: шкала самооцінки метакогнітивної поведінки (ЛаКоста, 1998), методика рівня вираженості і спрямованості рефлексії М. Гранта, коригувальні завдання на розвиток децентрації. Як коригуючий тренінг використано Інтернет-ресурс «Інтелектуальний тренінг для літніх людей», який створено в нашій лабораторії на освітній платформі MOODLE. Цей ресурс містить низку модулів, завдання яких спрямовані на оптимізацію когнітивної та метакогнітивної сфер людини.

Під час досліджень ми відзначили, що за час роботи в тренінгу в учасників проекту були мінімізовані скарги на погане самопочуття, відзначено випадки нормалізації артеріального тиску і суб'єктивне зниження рівня больових синдромів різної етіології. У деяких випадках була намічена тенденція оптимізації міжпоколіннєвих відносин з представниками свого соціокультурного оточення, яким передували тривалі конфлікти.

У всіх тих учасників проекту, які працювали в корекційній частині експерименту, відзначено адекватне підвищення самооцінки і позитивні зміни у ставленні до свого зовнішнього вигляду що, безперечно, є етапами гармонізації особистості. Дослідження, у якому взяли участь 257людей віком від 56 до 97 років, різного соціального статусу, освіти і сімейного стану (58% досліджуваних – жінки, 42% – чоловіки), проведено у

лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Трансформація естетичного сприйняття старої людини – тривалий і соціально взаємовизначальний процес. Цікаво відзначити тенденцію ігнорування людиною, яка входить в період раннього геронтогенезу, до певного часу, своїх негативних вікових змін, пов'язаних зі старінням, і психологічну сепарацію себе щодо інших членів свого етапу геронтогенезу. Цей процес супроводжується безумовним прийняттям вікових стереотипів і проявом ейджизму в соціумі.

Під час дослідження ми довели, що для середнього і пізнього періоду геронтогенезу характерним є превальювання споглядальності над діяльністю, що може бути викликано низкою причин, серед яких боязнь помилки, осуду не тільки збоку, а й небажання визнати свою гіпотетично інтелектуальну неспроможність. Часто споглядальність замінюється пасивністю, чому сприяє і схвалювана в соціумі модель поведінки, для якої характерна зайва опіка над старими людьми, коли апріорі молодші члени соціуму впевнені в неможливості реального здобуття старими людьми нових знань. Іноді фізична пасивність є результатом об'єктивних причин, але в рамках фізіологічно нормального старіння не може бути об'єктивно виправданої причини для духовної, душевної та інтелектуальної пасивності.

Одна з найскладніших проблем гармонійної старості полягає в прийнятті соціальних стереотипів і установок, які інвалідизують свідомість людини через фізичні та інтелектуальні обмеження. Результати дослідження показують, що самостійна робота, яка потребує інтелектуальних зусиль, без очікування підтримки збоку, справляє позитивний вплив на соціальну життєздатність представників пізнього віку. Психологічні проблеми старіючих і старих людей, які перешкоджають гармонійному розвитку особистості, закорінені не тільки в минулому і сьогоденні, а й у їхньому майбутньому, яке спрямоване у вічність і є найскладнішою екзистенційною проблемою для людини [9; 17; 18].

Основні висновки. У цілому про красиву старість прийнято говорити як про гіпотетично можливе явище, яке рідко коли зустрічається в реальності. Новий соціальний тренд «красива старість» реалізується в міру інтерпретації естетичного і часто набуває специфічних форм. З одного боку, в соціумі існує тенденція нівелювання віку за допомогою модних трендів одягу, коли літнім і старим людям пропонується гардероб майже підлітків, з іншого – відсутній реальний, а не декларативний запит на зняття стереотипів про беззаперечне зниження інтелектуального розвитку в пізньому віці. Ювенільне суспільство за допомогою наділення людей старшого віку зовнішніми атрибутами свого покоління декларативно намагається показати відсутність відмінності між поколіннями. Але зазначена проблема має реверс: немає зовнішніх відмінностей, отже, й немає внутрішніх, немає досвіду, який в сучасному соціумі затребуваний номінально, немає надзвичайно важливої екзистенційної проблеми завершення біологічного життя. Людина єдина істота на планеті, яка, доживши до старості і виконавши біологічне призначення, здатна створювати нові смисли свого існування до самого пізнього віку. Для кожної людини доступний вибір паттерну старіння, який наповнить її роки життям.

Література

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л.И. Анцыферова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН, 2006. – 512 с.
2. Балтес П.Б. Всевозрастной подход в психологии развития: исследование динамики подъемов и спадов на протяжении жизни / П.Б. Балтес // Психологический журнал. – 1994. – Т.15. – №1. – С. 63. 3
3. История фллософии: Энциклопедия. – Мн.:Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – 1376 с.
4. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : монографія [Електронний ресурс] / М.Л. Смульсон, Ю.М.Лотоцька, М.М.Назар, П.П.Дітюк, І.Г.Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 221 с. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/10064/>

5. Карпов А.В. Психология сознания: Метасистемный подход / А.В. Карпов. – М.: РАО, 2011. – 1088 с.
6. Коваленко-Кобилянська І. Г. Соціальні установки як регуляторний фактор інтелектуального розвитку особистості в період геронтогенезу / І.Г.Коваленко-Кобилянська // Український психологічний журнал: збірник наукових праць: КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2017 – № 2(4). С.73-81.
7. Коваленко-Кобилянська І. Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору Інтернет [Електронний ресурс] / // Технології розвитку інтелекту/ Т.2, №2 (13), 2016 – Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18
8. Мечников И.И. Этюды о природе человека. – М.: Главная редакция литературы на иностранных языках, 1988. – 328 с.
9. Митрополит Антоний Сурожский. Труды. М.: «Практика», 2002. – 1080 с.
10. Плотин. О сверхчувственной красоте. Электронный ресурс. : пер. с древнегреч., латин. / Плотин // Плотин. Эннеады. [Киев : УЦИММ-Пресс, 1995-1996]. - Режим доступа : <http://hesychia.narod.ru/plot58.htm>
11. Смульсон М.Л. Місце самопроекування в проектній парадигмі // М.Л. Смульсон // Актуальні проблеми психології. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка Т.2, Вип. 8. С. 16-29. 2014.
12. Теодор Луннс. Естетика. Theodor Lipps. Ästhetik, Bd 1—2, Lpz., 1903—06;. Перевод С. Ильина. – Режим доступу <https://www.rulit.me/books/estetika-read-309557-1.html>
13. Тойнби А. Дж. Постижение истории. М.: Прогресс, 1991. - 736 с – Вип.12. – С. 38 – 49.
14. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. /М.А.Холодная– Москва – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1997. – 392 с
15. Хьюбнер, Б. Произвольный энос и принудительность эстетики / Б. Хьюбнер; пер. с нем. Минск : Пропилей, 2000. - 150 с.
16. Чепелева Н.В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості / Н.В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7 – 11.
17. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени: Пер. с нем. / Предисл. А.В.Брушлинского. – М.: Прогресс, Универс, 1996. – 336 с.

18. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Пер. с англ. Т.С.Драбкиной. – М.: Класс, 2005. – 576 с.

Комісарова О.Ю.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ НАВЧАННЯ ЧЕРЕЗ ДІАЛОГОВУ ВЗАЄМОДІЮ

Метою нашої розробки був пошук та перевірка оптимальних засобів реалізації психологічних механізмів навчання.

Будь-яка діяльність в рамках системи навчання, як і в будь-якій іншій ситуації спільної діяльності, здійснюється в режимі діалогової взаємодії між навчальною підсистемою (вчителем або комп'ютером) та учбовою підсистемою (учнем). Спілкування є основним засобом реалізації задач навчання та виховання. Навчання у всіх формах та на кожному його етапі передбачає використання діалогічного середовища, яке необхідне для досягнення як найближчих, так і віддалених цілей навчання, тобто для научення, засвоєння способів розв'язання задач, з одного боку, та інтелектуального і особистісного розвитку учня, засвоєння способів учіння та саморозвитку, з другого. Як зазначила Н.Д.Творогова (2002), "педагогічне спілкування - це процес розв'язання педагогом безлічі комунікативних задач, загадок, що надає комунікативній структурі педагогічної діяльності яскраво виражений евристичний характер" (с.26). Передавання декларативних та процедурних знань, контроль їх засвоєння, пред'явлення учбових задач для відпрацювання умінь та навичок, в тому числі застосування навчальних впливів для формування інтелектуальних умінь та навичок, пов'язаних з розвитком мисленнєвої діяльності учня та відбиваючих новий, більш високий рівень його здатності відшукувати, опрацьовувати та засвоювати нові знання, створення умов для особистісного розвитку учня як потенційного наслідку та передумови подальшого інтелектуального розвитку - з боку педагога; сприйняття, розуміння та засвоєння передаваних знань, вироблення умінь та навичок розв'язання задач,